

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻ Է, ԲԱՅՑ՝ ԱՌԱՆՑ ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐՈՒԹԵԱՆ

Հայուն սիրտը, հոգին, ազգային դիմագիծն ու պատկանելիությունը վառ պահած է նաև *Մեսրոպեան ուղղագրությունը*: Դարերու ընթացքին անով ստեղծուած է ազգային բազմաբնոյթ արժէքաւոր, շատ յաճախ՝ բացառիկ, միջազգային նշանակութիւն ունեցող մշակոյթ:

Այդ ուղղագրութեամբ դարե՛ր, դարե՛ր շարունակ գրած են, կարդացած մե՛րազն մանուկներէն սկսեալ մինչև զառամեալ ծերերը:

Առողջ բանականութենէն, տրամաբանութենէն դուրս է հաւատալ, թէ կարելի պիտի ըլլար այդ ամէնը եւ ստեղծուած դարերու աւանդոյթը մէկդի նետելով՝ մեսրոպեան ուղղագրութիւնը փոխարինել մէկ այլ ուղղագրութեամբ՝ ի՞նչ անուամբ ալ անուանուէր կամ անուանուի այն: Եկուր եւ տես, որ այդ գաղափարը, միտքը ո՛չ միայն անցեր է կարգ մը մարդոց միտքէն, այլև 1922 թուականի Մարտ 4-էն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը կը փոխարինեն արեղեանական ուղղագրութեամբ: Ասով անգամ մը եւս կը փաստուի, թէ *պետական քաղաքականութեան նպատակին դիմաց ոչինչ արժէ ո՛րեւէ արժէք*:

Դարերու զաւակ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը կը վերածուի եւ մինչև օրս ալ վերածուած է անթեղուած կրակի: Զայն, քանի դեռ լման չիջած չէ, կը ջանան բորբոքել, նորէն կեանքի կոչել արդի անկախացեալ Հայաստանի մտաւորականներուն թեւ մը եւ Հայ Սփիւռքի կարգ մը մտաւորականներ՝ իրենցմով ներկայացնելով ողջ Հայ Սփիւռքին ձայնը կամ կարծիքը: Այս թեւը մենք կը կոչենք *մեսրոպեանականներ*:

Մեսրոպեանականներուն ընդդիմախօս մանաւանդ մեր օրերուն մտաւորականները կը կոչուին *արեղեանականներ*:

Ասոնցմէ ո՞րն է ճիշդ: Հարցումին պատասխանը պէտք է պարզուի, բացայայտուի ազնիւ, արդար, *մտաւորական* հասկացութեանը եւ մտաւորականին վայել, պատիւ բերող բանավէճերուն մէջ եւ բանավէճերով:

Միայն Հայաստանի՝ մէջ, 1922 թուականին գրական արեւելահայերէնի համար Մանուկ Արեղեանի մշակած *նոր ուղղագրութեան մասին* (որուն պատճառաւ ալ այն կոչուած է եւ կը կոչուի *արեղեանական ուղղագրութիւն*) դրականօրէն արտայայտուած են խորհրդային Հայաստանի սոսկ համայնավար կուսակցութեան ո՛չ մեծ թիւով Հայ աթոռակալներ: Անոնք մասնագիտօրէն ո՞րքան գիտէին գրական արեւելահայերէն, ո՞րքան տեղեակ էին հրամցուած նոր ուղղագրութեան, Աստուած գիտէ:

Բացի Մանուկ Արեղեանէն, հազիւ թէ որեւէ հայ ուղղագրական յեղաշրջում մը երազէր Հայաստանի մէջ կամ անկեղծ ջատագովը ըլլար այդպիսի գաղափարի մը: Ահա թէ ինչու, յիշեալ նոր ուղղագրութիւնը պետականօրէն հաստատումէն ե՛ւ առաջ (քննարկումներու ատեն), ե՛ւ անմիջապէս յետոյ սուիններով կը դիմաւորուի: Բազմաթիւ տարիներ յետոյ այն դարձեալ բանավէճի նիւթ կը դառնայ: Առանց կրակի չկայ ծուխ, եւ առանց ծուխի՝ կրակ...

Այլ առիթով մը մենք բաւական վաղուց գրած ենք. «Աշխարհն ստեղծած է Աստուած, աւերած են ու կ'աւերեն քաղաքագէտները՝ Աստուծոյ, իրենց ժողովուր-

դի ու մարդու անունով փարիսեցիաբար երդուելով¹»։ Այս տողերուն ճշմարտացիությունը մի՞թէ չի հաստատուիր նաեւ Մեսրոպեան *դասական*, *գիտական* ուղղագրությունը արեղեանական *արուեստական* ուղղագրությունը փոխարինուելու փաստով։ Եթէ վերջինիս գլխավոր սկզբունքն է՝ բառը ինչպէս կը կարդանք, կը հնչենք, այնպէս ալ պիտի գրենք, այսօր ինչո՞ւ կը գրենք *մարդ*, եթէ այն կը հնչենք *մարթ*։ Այսպիսի անհամապատասխանությունեան ո՞րքան փաստեր կան արդի գրական արեւելահայերէնին մէջ։ Դէ՛, եկէք քառասուն տարին մէկ, վաթսուն տարին մէկ... փոխենք մեր լեզուին ուղղագրությունը։ Պիտի ըսէք՝ խենթութիւն է։ Համաձայն ենք։ Իսկ խելօքութիւն-խելացիութիւն է ե. դարէն մինչեւ Ի. դարուն սկիզբները մեր ժողովուրդի մշակոյթին ծառայած ուղղագրությունը քաղաքական խաղերուն եւ նրա պատակներուն զոհ դարձնելը։

Պատմական ամէ՛ն մէկ փաստ պէտք է քննել եւ գնահատել ի՛ր ժամանակի տնտեսական, քաղաքական, բարոյական եւ այլ հանգամանքներու ընդհանուր հենքին վրայ՝ պատճառի եւ հետեւանքի տեսանկիւնէ։ Ըսուածը ուղեցոյց ունենալով՝ ըսենք՝ 1918 թուականի Մայիս 28-ին ձեւաւորուած Հայաստանի Դաշնակցական Կառավարությունը բրաւ իր կարելին, երբեմն՝ նոյնիսկ անկարելին, սակայն չկրցաւ գոյատեւել, որովհետեւ ժամանակի քաղաքական, տնտեսական, աշխարհաքաղաքական եւ ներքին ու արտաքին զանազան ա՛յլ հանգամանքներ խիստ անբաւարար էին, անյարբիր այդ պետության արմատակալումին, ծաղկումին։ Այս հանրապետությունը չունէ՛ր եւ չկրցա՛ւ ունենալ *ա՛յն գլխաւորը*, ինչը անհրաժեշտ էր՝ ինքզինք եւ Հայաստան աշխարհը պահելու համար։

Մենք առաւել քան համոզուած ենք, եթէ յիշեալ պետականությունը յարատեւէր, անձեռնմխելի պիտի մնար Մեսրոպեան ուղղագրությունը, ինչպէս որ այդպիսին մնաց այն այս հանրապետության գոյության օրերուն։

Հայաստանի համայնավարական պետության ղեկավար այրերը չէին կրնար չկատարել Ռորհրդային Միության պատկան մարմիններուն պարտադրած հրահանգը եւ չփոխել գրական արեւելահայերէնի ուղղագրությունը²։ Հակառակ պարագային՝ անոնք ենթակայ պիտի ըլլային կա՛մ մահուան, կա՛մ աքսորի, կա՛մ նուազագոյնը՝ պաշտօնանկություն։ Եթէ անո՞նք չընէին, միեւնոյնն է, զիրենք ա՛նմիջապէս փոխարինողները պիտի ընէին։

Աւելի ուշ, համեմատաբար նոյնիսկ առաւել խաղաղ տարիներուն, Ռորհրդային Հայաստանի եւ ո՛չ մէկ համայնավար ղեկավար, գիտական, կրթական հաստատություն, գիտություն, արուեստի ներկայացուցիչ համարձակություն ունեցած է Մեսրոպեան ուղղագրությունը վերականգնելու մասին գրաւոր կամ զոց արտայայտություն մը ընելու։ Եւ այսպէս, թա՛նձր, գո՛րչ մոխիրով ծածկուած անթեղուած կրակի կը վերածուի կենսունակ կեանքէն յա՛նիրաւի դուրս նետուած Մեսրոպեան ուղղագրությունը։

Քաղաքական նոր պայմաններուն մէջ, 1991 թուականի Սեպտեմբեր 23-ին, Հայաստանի Հանրապետությունը կը հռչակուի իրրեւ ազատ եւ անկախ Հայաստանի Հանրապետություն։

Կը վերականգնուին 1918 թուականի Հայաստանի Հանրապետության դրօշակը, օրհներգը, զինանշանը, կը կազմուի նոր Ռորհրդարան եւ այլն։

1. Տե՛ս *Գէորգ Բաղդիչեան*, Հայոց Մեծ Եղեռնը Մեր Յուշերու եւ Իրականութեան Մէջ**** Մուսաբեղցի Պապս, Երուսաղէմ, 2001 թ., էջ 46։

2. Դեռ չխօսելով Մեսրոպեան այբուբենի մասին, որ միայն հրաշքով կը փրկուի *լատինական* այբուբենով փոխարինուելու վտանգէն։

Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը չի՝ վերականգնուիր: Մեր կարծիքով պատճառները հետեւեալներն էին.

1. Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետութեան հռչակման օրերուն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերականգնելու համար մտածելու անգամ ժամանակ չկար, ո՛չ ալ քաղաքական, տնտեսական տեսակէտէ սուր անհրաժեշտութիւն մըն էր: Այդ խնդրին յետո՛յ ալ կարելի էր ժամանակ եւ ջանք տրամադրել:

2. Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը փոխուած օրէն ա՛յնքան ժամանակներ են անցած, ա՛յնքան ջուրեր են հոսած, որ Հայաստանի Հայ ժողովուրդի տարրեր-տարրեր խաւեր նոյնիսկ չէին գիտեր, չատեր այսօր ալ չեն գիտեր, տեղեակ չեն ա-նոր գոյութեան մասին: Հայ ժողովուրդի բազմաթիւ սերունդներ, 1922 թուականի Մարտի 4-էն մինչեւ այսօր, սորված են, վարժուած արեղեանական ուղղագրութեամբ՝ անկախ այն բանէն՝ գիտականօրէն ընդունելի՞ էր, թէ՞ մերժելի արեղեանական ուղղագրութիւնը:

Անթոյլատրելի էր այդպիսի սխալ մը օրէնքի ուժով ժողովուրդին պարտադրելը:

Այդ ուղղագրութեամբ ստեղծուած է բազմաբնոյթ ծո՛վ գրականութիւն:

Արձատակալած ո՛րեւէ աւանդոյթ խի՛ստ դժուար է, անգամ անկարելի գրչի մէ՛կ հարուածով փոխելը մէկ ուրիշով կամ՝ բոլորովին վերացնելը: Ժամանակ է պէտք՝ Հայաստանի ժողովուրդին բոլոր շերտերը նախեստաւա՞ջ եւ ըստ հնարատրին հոգեբանօրէն հասունցնելու, նախապատրաստելու համար եւ այլն:

Եթէ նկատի չառնենք նշուած եւ բազմաթիւ եւ բազմապիսի այլ նուրբ հանգամանքներ եւ առաջնորդունք մի՛միայն գիտական չափանիշներով, Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատումը մեր կեանքէն ներս ո՛չ մէկ խոչընդոտի պէտք է հանդիպէր: Աւելին, այդ պարագային նոյնիսկ ո՛չ մէկ բանավէճի, քննարկման, հանրաքուէի հարկ կար: Սակայն ի՞նչպէս նկատի չառնել, եթէ նորանկախ Հայաստանը որդեգրած է ո՛չ թէ *մահակի, աքսորի*, այլ *կառավարման ժողովրդավարական սկզբունքը*:

Ինչպէս եւ սպասելի էր, մե՛ր օրերուն նո՛ր բանավէճի նիւթ կը դառնայ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադառնալու խնդիրը: Կը բորբոքուին ո՛չ միայն բանավէճեր, այլեւ այդ բանավէճերը երբեմն կը վերածուին վէճերու:

Կամայ-ակամայ կը յիշենք միջադէպ մը: Տարիներ առաջ՝ մենք տպագրեցինք «Գրաբարաւեզու Մատենագիրների Բնագրային Հայկական Համարաբրաունները» խորագրով մեր գրախօսականը՝

Բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր, փրօֆէսէոր Վաղարշակ Գոսեան, օր մը բռնելով մեր թեւէն, ըսաւ.

–Ա՛յ տղայ, լա՛ւ ես գրել: Բայց մեր ազգը ե՞րբ է միասնական եղել, որ Հիմադու ուզում ես, որ Հրաչեայ Աճառեանի անուան Լեզուի Ինստիտուտի հրատարակած Համարաբրաունները միասնական սկզբունքներով գրուէին: Լինելի՞ք բան է...

1922 թուականի Մարտ 4-էն առաջ եւ ա՛նմիջապէս յետոյ ծաւալուած բանավէճին ատեն Մեսրոպեան ուղղագրութեան կողմնակից էր ամբողջ Հայ ժողովուրդը՝ իր բոլո՛ր շերտերով: Աննշան բացառութիւն կը կազմէին Մանուկ Արեղեան (իր ճիշդ ըլլալուն մէջ խորին համոզումով) եւ թերեւս որոշ մտաւորականներ, ինչ- (իր ճիշդ ըլլալուն մէջ խորին համոզումով) եւ թերեւս որոշ մտաւորականներ, ո՛չ թէ պէս նաեւ յատկապէս քաղաքական կարգ մը գործիչներ, պաշտօնեաներ՝ ո՛չ թէ համոզումով, այլ քաղաքական շահերու ակնկալութեամբ...: Ասոնք կամակատարներ էին: Ուրեմն, թեր ու դէմ կողմերուն վիճակագրական, տոկոսային յարաբերութիւնը անհամեմատելիօրէն այլ էր, քան է՝ այսօր: Յօգուտ Մեսրոպեան ուղղա-

3. Տե՛ս «Լրաբեր Հասարակական Գիտութիւնների», 1982 թ., թիւ 4:

րութեան էր գրեթէ ողջ ազգին կեցուածքը: Սակայն *քաղաքական մահակը* յօգուտ արեղեանական ուղղագրութեան կը վճռէ խնդիրը:

Այժմ ծաւալուած եւ ծաւալուող բանավէճին մէջ բոլորովին ուրիշ է պատկերը՝

1. Յայտնի չէ *Հայաստանի* ընդհանուր ժողովուրդի բոլոր խաւերուն յստակ կեցուածքը *Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը* վերահաստատելու կապակցութեամբ: Սփիւռքահայութիւնը անվերապաձօնէն կողմ է, որովհետեւ անոր ուղղագրութիւնը *Մեսրոպեան* է, աւանդականը: Սա կարելի է հանգամանք է, բայց ոչ վճռական, քանզի յիշեալ ուղղագրութիւնը նորէն սորվելու, գործադրելու եւ զանազան բազմաթիւ պարագաներուն ողջ հոգսն ու տառապանքը պէտք է կրէ արեղեանական ուղղագրութեամբ գրել, կարդալ սորված հայը, անգամ կրթուած հայը՝ այսօր աշխարհի ո՛ր կէտին վրայ ալ որ ըլլայ ան:

2. Հայաստանի մասնաւորապէս տիտղոսաւոր, գիտական աստիճաններով փոքրիկ խումբ մը (դեռ չա՛տ հեռու է ամբողջ ժողովուրդի մասին կամ անոր անունէն խօսիլը) անգիջում պայքարով եւ կեցուածքով, կը ջանայ գիտականօրէն ապացուցել *Մեսրոպեան ուղղագրութեան* ճշգրտութիւնը, անյապաղ վերահաստատման անհրաժեշտութիւնը: Եթէ նկատի առնենք գիտականութեան, ճշգրտութեան հանգամանքը, ասիկա աւելորդ է, որովհետեւ այդ ապացուցուած է վաղուց, չա՛տ վաղուց, իսկ *Մեսրոպեան ուղղագրութեան* վերադառնալու համար անոնց թափած ջանքերը գնահատելի են: Անյապաղ կամ ընդհանրապէս վերահաստատման հարցն ալ դեռ բանավիճային է՝ կարօտ հարցականներու պարզման, լուծումի:

Բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր, Փրօֆէսէոր Սուրէն Դանիէլեան կը գրէ. «...*Մեսրոպեանի* (իմա՝ *Մեսրոպեան ուղղագրութեան-Գ.Բ.*) ակունքներին վերադարձի կողմնակիցները *Հայաստանում փոքրամասնութիւն են: Բայց այստեղից՝ մեքենայական հետեւութիւնն է սխալ, թէ իրենք* (իմա՝ արեղեանական ուղղագրութեան կողմնակիցները-Գ.Բ.) *պիտի լինեն ճիշդը* (ընդգծումը մերն է-Գ.Բ.)⁴»:

3. Այսպիսի կացութեան առջեւ գտնուող պետութեան ստորոգելիները՝ *Նախագահը, Պորհրդարանը, Վարչապետը...* ժողովրդավարութեան մեր օրերուն ոչինչ կրնան ընել: Անոնք, մասնաւորապէս Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահը համապատասխան հրաման ստորագրելու համար իր ձեռքին տակ պէտք է ունենայ անհրաժեշտօրէն պահանջուող իրաւարանական հիմք: Ուրեմն, խնդրոյ առարկայ հիմնահարցը պէտք է հասունցնել եւ աստիճանաբար բարձրացնել վե՛ր, դէպի վե՛ր, մինչեւ նախագահական աշխատասեղան: Կան խնդիրներ, որոնց ճիշդ եւ ճշմարիտ լուծումը դանակով պանիր կտրել չէ...

Յանուն *Մեսրոպեան ուղղագրութեան* վերականգնման տպագրուած յօդւածները ամփոփուած են մէկ ժողովածուին մէջ⁵: Այս գիրքին իբրեւ հեղինակ թէեւ գրուած է Պրն. *Լեւոն Միրիջանեանին* անուն-մականունը, «Յաւելուած»-ին մէջ (էջ 69-86) տպագրուած են նաեւ Ալրէքտ Սահակեանի, Զանի Միրզարէկեանի, Սուրէն Դանիէլեանի, Կարէն Ա. Սիմոնեանի գրութիւնները⁶, որոնք կը վերաբերին նոյն նիւթին, նոյն նպատակին:

Սպասելի էր եւ նպատակայարմար, որ ա՛յս իսկ ժողովածուին մէջ, առանձին բաժինով, տեղ ունենային նաեւ 1922 թուականի Մարտ 4-էն մինչեւ այս պահը գործող արեղեանական ուղղագրութիւնը պաշտպանողներու տպագրուած յօդ-

⁴ Տե՛ս *Լեւոն Միրիջանեան*, Մէկ Ազգ. Մէկ Ուղղագրութիւն, Երեւան, 2002, էջ 76 (այսուհետեւ՝ *ԼԱ* կամ՝ *Լ.Ա.* եւ էջը):

⁵ Տե՛ս *Լ.Ա.*:

⁶ Տե՛ս *Լ.Ա.*, էջ 69-86

ւածները, որպէսզի ընթերցողը կարդար թեր ու դէմ կարծիքները մէկ ժողովածուին մէջ եւ կարենար ինչ-որ չափով կողմնորոշուիլ: Միայն կողմին կամ միայն դէմին կարծիքը կարդալը թերի կ'ըլլայ կարգ մը պատճառներով: Դժուար չէ ենթադրել, թէ ինչո՞ւ այդպէս չեն վարուած: Չարեաց փոքրագոյնի Հանգամանքով՝ արեղեանականները եւս, առանձին ժողովածուով մը, պիտի ժողովուրդին մատուցեն իրենց տպագրած նիւթերը:

Յանուն Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերականգնելու մարտնչող Հեղինակներուն յօդուածները կարդալով՝ մենք կը յանգինք Հետեւեալին՝

1. Ե՛ւ տեսականօրէն, ե՛ւ գիտականօրէն արդարացի են այդ յօդուածներուն Հեղինակները: Այս, ինչպէս քիչ վերը ականարկեցինք, նոր բան մը չէ՝ եւ նոյնիսկ՝ աւելորդ է այդ մասին խօսիլը:

2. Իրենց ճշգրտութեան մէջ Համոզուած, բայց ըսելիքնին ընդդիմախօսներուն Հասցնելու, Հասկցնելու տենչով վառուած, այս գետնի վրայ ալ թերեւս ինչ-որ չափով վիրաւորուած, նեարդացած՝ շատ յաճախ կ'անդրադառնան այնպիսի՝ խնդիրներու, կը գրեն այնպիսի՝ բաներու մասին, որոնք ո՛չ մէկ կապ ունին բանավէճի բո՛ւն նիւթին հետ: Իրենց կողմէ ժխտական Համարուած ամէն ինչին պատճառը, ըստ իրենց, արեղեանական ուղղագրութիւնն է:

3. Չենք ուզեր Հաւատալ, թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերստին անցնիլը գործնականօրէն ա՛յնքան դիւրին, թափանցիկ բան մըն է, ինչպէս կ'ուզեն իրենց ընթերցողը Համոզել յօդուածագիրները: Համոզուած ենք՝ *յա՛տկապէս* նաեւ ա՛յս իսկ պարագան նկատի ունին արեղեանական ուղղագրութեան կողմնակիցները: *Այս տեսակէտէ այսօր իրատե՛ւնք ունին, բայց ո՛չ յաղթանակ՝ բանավէճին մէջ:*

Յետադարձ Հայեացք մը նետենք մեր ազգային պատմութեան էջերուն վրայ՝ վաղնջական դարերուն ընդմէջէն մինչեւ այսօր: *Ինչքա՞ն եւ ինչպիսի՞ կորուստներ ունեցած ենք: Դժբախտաբար, Հիմա՛, Հիմա՛ ալ ունինք, վասնզի իրական, իրապաշտ կեանքէն կտրելով ինքզինքնիս, մեր զգայական եւ զգացական ռոմանթիքայով երկինքներուն մէջ յածելով՝ ծովը մեր ծունկին չափ կարծած ենք: Հետեւա՛նքը: Կա՛մ խեղդուած ենք ծովուն մէջ, կա՛մ խեղդած են մեզի ծովուն մէջ: Մենք ե՛րբ պիտի ազգովին դաս քաղենք մեր արցունքոտ պատմութենէն, որպէսզի նորէն մե՛ր իսկ մեղքով լաց չըլլանք:* Յիշենք լատինական «Պատմութիւնը կեանքի ուսուցիչն է» եւ «Հայուն վերջին խելը ինծի ըլլայ» արտայայտութիւնները: Ուրեմն, այս անգամ փորձենք սորվի՛լ մեր իսկ պատմութեան դասերէն եւ գործի լծուինք Հայուն վերջին խելքով: Այդ պարագային մենք երկո՛ւ ձեռքով կողմ կը քուէարկենք յօդուտ Մեսրոպեան ուղղագրութեան:

Այստեղ մենք չենք մոռնար նաեւ Համակարգիչի նոր ծրագրի մը ընձեռած Հնարաւորութիւնները եւ դայն նոր նպատակներու իրագործումին ծառայեցնելու մասին եղած ականարկը, որ Հրաչքի պէս բան մըն է: Չենք մոռնար նաեւ Հայ Սփիւռքին օգնութեան խնդիրը նոյն նպատակին Համար:

4. Որքան ալ փորձենք նուրբ արտայայտուիլ, այնուամենայնիւ, կը դժուարանանք ինքզինքնիս զսպել չլռութեամբ Համար, երբ կը կարդանք, թէ երկար ու ձիգ տարիներու ընթացքին արեղեանական ուղղագրութեամբ տպագրուած բազմաբընոյթ ահռելի գրականութեան մէջ այնքան ալ շատ չեն վերահրատարակման արժանի գործերը:

7. Եթէ այդպիսի Հրատարակում եղած է, մենք Հիմա՛ իսկ ներողութիւն կը խնդրենք: Երուսաղէմի մէջ նման գիրք մենք չենք տեսած: Երուսաղէմի պայմանները, այսօր մեզի Հետաքրքրող խնդրին առնչութեամբ, բոլորովին բարենպաստ չեն:

5. Բնութագրումներուն մէջ երբեմն կան խիստ չափազանցումներ:

6. Յաճախ չեն պահպանուիր բանավէճին *բարոյագիտական* նորմերը: Այս պարագան թերեւս յատուկ բաժնի մըն է մեր մտաւորականութեան...⁸ ի՞նչ գիտնանք...

Այս գիրքին ընթերցումը ձեռով մը մեզի կը յիշեցնէ մասնաւորապէս 1960-ական թուականներուն Հայաստանի մամուլի եւ Հայաստանի Գիտութիւններու Ազգային Կաճառի Հրաշեայ Աճառեանի անուան Լեզուի Հիմնարկութեան դաշլիճին մէջ ծաւալուած *բանավէճ-վէճերը*⁹՝ գրական արեւելահայերէնի հոլովներու թիւը գիտականօրէն պարզելու համար:

Բաւարարուինք այս կէտերով, թէ եւ պէտք էր շարունակել:

Հապա ո՞րն է մեր մտածումը, մտորումը, կեցումաժը խնդրոյ առարկայ նիւթին վերաբերեալ: *Մենք տեսականօրէն երէ՛կ ալ, այսօ՛ր ալ կողմ ենք Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումին: Այս ինքնին կը նշանակէ ճշգրիտ գիտութեան եւ ճշդութեան դատի պաշտպանում եւ պահանջատիրութիւն:* Ըսուածը մի՞թէ չի փաստեր մեր այս յօդուածը: Աւելին, մենք ո՛չ այսօր, այլ դեռեւս 1999 թուականին, Գահիրէ հրատարակուած մեր մէկ աշխատութեան մէջ գրած ենք. «Նորհրդային Հայաստանի ժողովրդական Կոմիսարիատի՝ 1922 թուականի Մարտի 4-ի որոշումով Արեւելեան Հայաստանը կը հրաժարի Մեսրոպեան դասական ուղղագրութենէն: Նոր ուղղագրութեան նախագիծին հեղինակը Մանուկ Արեւեանն էր: Ահա այդ պատճառաւ ալ յիշեալ ուղղագրութիւնը շատ յաճախ կը կոչեն պարզապէս *արեւելեանական*:

Այդ ուղղագրութեան ծայրայեղութիւնները չափաւորելու նպատակով 1940-ական թուականներուն Գուրգեն Սեւակ մասնակի շտկումներ կ'ընէ արեւելեանական ուղղագրութեան մէջ: Իրբեւ այս ամենի արդիւնք, Հայ ժողովուրդն ունեցաւ *արեւելահայերէն* եւ *արեւմտահայերէն* յորջորջումով ուղղագրութիւններ: Արդի՞ւնքը: *Միայն տխրութիւն:...*

Երկրորդ՝ արեւելահայն այլեւս չկրցաւ կարգաւ եւ յաճախ՝ նոյնիսկ հասկնալ արեւմտահայերէնը, արեւմտահայը կամ սփիւռքահայն ալ՝ արեւելահայերէնը: Այս գետնին վրայ անոնք տեսակ մը օտարացան իրարմէ եւ մինչեւ այսօր, կարծես, գէշ խորթ եղբայրներու կամ քոյրերու կը նմանին, որ տանելի չէ այլեւս:

Մեսրոպեան ուղղագրութեան մէջ արուեստականօրէն կատարուած փոփոխութիւնները մինչեւ օրս ալ բանավէճի բաց դուռ ու պատուհան են:

Մեր խորին համոզումով՝ ժամանակներու դաժան ու անաչառ քննութեանց դիմացած Մեսրոպեան դասական ուղղագրութեան արեւելեանական աղաւաղումը ժամանակի քաղաքական խաղերու, քաղաքականապէս չիկացած մթնոլորտի եւ այլ հանգամանքներու արդիւնք էր, ուրեմն եւ՝ մերժելի⁸»:

Ասիկա մեզի համար *Հաւատամք* մըն է, որմէ հրաժարիլ չկայ: Ասով հանդերձ, մենք խիստ մտահոգ ենք այս բացայայտ եւ բացարձակ ճշմարտութիւնը, ազնիւ ցանկութիւնը գործնականօրէն կեանքի կոչելու դժուարութիւններով, ակընկալուող ծանր կորուստներով: Ասիկայ ո՛չ վախկոտութիւն է, ո՛չ մեր ժողովուրդը թերագնահատելու մտայնութիւն, ո՛չ խօսքով կողմ, գործով՝ դէմ սկզբունք, ոչ ալ՝ նուրբ դիւանագիտութեամբ՝ զգուշի չէզոքութիւն խաղալ: Թէ ի՞նչ է դիւանագիտութիւնը մենք բաւական աղուոր գիտենք: Այստեղ մենք հեռո՛ւ ենք այդ մտայ-

8. Տե՛ս *Գէորգ Բաղդիչեան*, Վարդանանք եւ Վարդանանց Պատերազմը եւ Մտորումներ Թարգմանչաց Տօնի Առիթով, Գահիրէ, 1999, էջ 13-14::

9. Տե՛ս *Գէորգ Բաղդիչեան*, Հայոց Մեծ Եղեռնը Մեր Յուշերու եւ Իրականութեան Մէջ**** Մուսաբեղի Պապս, Երուսաղէմ, 2001, էջ 46-54, «Մերժելի Դիւանագիտութիւնը, Թէ՛ Սորվիլ Դիւանագիտութիւն» գլուխը:

նութենէն: Միտինգայնութիւնը ընդունելի է որոշ ժամանակի մը համար, իսկ յետո՞յ...

Ուղղագրութիւն փոխելը կատակ բան չէ՛, ո՛չ ալ մեղի համար կրնայ օրինակ ծառայել այսօրուան Ատրպէյճանի իրականացուցած քայլը լատինական այբուրենի անցնելու կապակցութեամբ, որու մասին կը խօսուի մեծայարգ տիար Լեւոն Միրիջանեանի գիրքին մէջ: Մեր ժողովուրդին ասացուածքը չէ՛ տա՛սը չափէ՛, մէ՛կը կտրէ՛: Այս պարագային թերեւս աւելի ճիշդ է ըսել՝ *հազա՛ր չափէ՛, մէ՛կը կտրէ՛*:

Վերջապէս, այս հիմնահարցը պէտք է լուծուի, վաւերացուի Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահին կողմէ:

Որեւէ պետութիւն անհոգ չի՛ կրնար ապրիլ: Հոգերը միշտ ալ եղած են եւ պիտի ըլլան: Այո՛: Սակայն չմոռնանք նաեւ, թէ հոգերուն մէջ երբեմն սար ու ձոր տարբերութիւններ կան: Կան հոգեր, որոնց լուծումը, երբեմն, վեր է մարդու, պետութեան ուժերէն, հնարաւորութիւններէն: Այս առումով անդրադառնալ միայն մէկ կէտի: Հայ Սփիւռքը օրը օրին վրայ կը ձուլուի, կը հալի, իսկ Հայաստանէն ժողովուրդին արտահոսքը չի՛ դադրիր: *Թափառական հրեայ* բառակապակցութեան նմանակութեամբ՝ այսօր կը գործածուի նաեւ *թափառական հայ* արտայայտութիւնը: Հաճելի՞ է: Շարունակե՞նք այլ բաներու մասին խօսիլ... Ահա՛ չա՛տ դաժան, չմարսուող մերկապարանոց ճշմարտութիւնը, իրական վիճակը, կեանքը՝ քաղաքականութենէն դուրս: Միտքը կրնա՛յ սաւառնիլ եթերին մէջ, իսկ մարմինը...

Թերեւս աւելորդ է կրկնել, բայց անգամ մը եւս կրկնենք՝ *մենք կո՛ղմ ենք Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերականգնելուն* նո՛յնիսկ այսօր, եթէ իրապաշտօրէն երաշխաւորուի անոր անվտանգ ու անցնցում գործադրումը, եթէ միջոցը պէտք չէ գերազանցէ նպատակը: Իսկ այս կրնայ ընել միայն պետութիւնը պետական օրէնքներով եւ պետական հոգածութեամբ: Մենք բոլորս եւ մեր պետութիւնը պատրա՞ստ ենք...

Բնա՛ւ նպատակ չունինք քննադատի դիրք ընդունիլ, մէկիկ-մէկիկ անդրադառնալ ակնարկուած գիրքին մէջ գետեղուած բոլոր գրութիւններուն անխտիր, ներկայացնել այն ամէնը, ինչը, մեր համոզումով, կա՛մ խիստ չափազանցում է, կա՛մ պարզապէս կապ չունի՝ ուղղագրութեան հետ, թէեւ այդպիսի առիթներ կ'ընծայեն գրեթէ բոլոր գրութիւնները: Երկրորդ՝ չենք ալ կամենար անդրադառնալ քիչ վերը մեր թուարկած 6 կէտերուն գատ-գատ: Անոնցմէ միայն երկու կէտերու շուրջ պիտի ըլլան մեր մտորումները:

Մեր ազնիւ ցանկութիւնն է եւ նպատակը միայն յարգարժան Պրն. Լեւոն Միրիջանեանի երկու ոչ մեծ գրութիւններ առնելով (ի հարկէ, ո՛չ միտումնաւոր ընտրանքով)՝ բարեկամաբար սոսկ քանի մը մէջըրերունք ընել՝ մեր ըսելիքը, որոշ նկատառումները պարզապէս փաստելու համար:

« *Բայց ահա ութսուն տարի չարունակ*, - կը գրէ Լեւոն Միրիջանեան, - *Հայաստանում սխալներով են գրում բոլորն անխտիր, նոյնիսկ՝ տիտղոսաւոր լեզւաբանները*: Այս դէպքում արդէն հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ, ո՞ւմ մեղքով: Ո՞վ է մեզ խանգարում ճիշտ գրել մեր մայրենի լեզուով:

Այս գիրքը այդ եւ յարակից հարցերի ու խնդիրների մասին է:

Կարդա՛, պատուարժան ընթերցող, եւ երբ ընթերցումդ աւարտես, համոզւած եմ, դու էլ պիտի փափագես, որպէսզի չուտով եւ անպայման *վերջ տրուի այս անընական երեւոյթին՝ Համատարած սխալագրութեանը* (ընդգծումները մերն են-Գ.Բ.)¹⁰»:

Աւելի ճիշդ եւ նպատակայարմար պիտի ըլլար, եթէ բանաստեղծ Պրն. Լեւոն Միրիջանեան «...ինչո՞ւ, ո՞ւմ մեղքով: Ո՞վ է մեղ խանգարում ճիշտ գրել մեր մայրենի լեզուով» իր հարցադրումներուն ինքն ալ համարձակ եւ անաչառօրէն պատասխանէր, վասնզի մեր խորին համոզումով ան չա՛տ աղուոր գիտէ (նոյնիսկ՝ իր անուն-մականունէն եւ մեղմէ՛ ալ աղէ՛կ գիտէ), թէ ինչո՞ւ: Բայց գերագոյն նպատակ ունի հեղինակը՝ ի գին ամէն ինչի վերահաստատել տալ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը: Մնացեալը, ինչ ալ որ ըլլայ այն, երկրորդական բան մըն է: Մենք *Կ'ողջունենք* բանաստեղծին նպատակը, բայց անոր հասնելու համար այսպիսի միջոցը (բնագրային ինչպիսի՛ հատուածներուն մէջ ալ որ յայտնուի այն) մեր կողմէ մերժելի է:

Յարգելի՛ Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, բերուած քաղուածքին մէջ մեր կողմէ ընդգծուած մասերը եթէ հալած իւրի տեղ ընդունինք, Հայաստանի մէջ, ուղղագրական տեսակէտէ, գրագէտ մարդ չկայ: Ձեր ըսածին մէջ ճշմարտութեան որոշ տոկոս կա՛յ անտարակոյս, ինչպէս ամէն մէկ առասպելին մէջ:

Ֆրանսացիները լեզուն կը գիտեն, կ'ընդունին իբրեւ մշակոյթ: Կեցցեն՝ իրենք: Ֆրանսան, որպէս պետականութիւն, թերեւս միա՛կն է աշխարհին մէջ, որ պետականօրէն ե՛ւ բանի, ե՛ւ գործով նախանձնիօրէն կը զուրգուրայ իր մայրենիին վրայ: Մենք մինչեւ հիմա չենք տեսած ֆրանսացի մը (հասարակութեան ո՞ր խաւին ալ պատկանի ան), որ ֆրանսերէն գիտցող իր հայրենակցին հետ այլ լեզուով մը խօսի: Այս առումներով կեցցէ՛ այդ պետութիւնը, կեցցէ՛ այդ ժողովուրդը: Ամօթ կ'ըլլայ, եթէ մենք ալ սորվինք իրենցմէ, թէ՛ կը վիրաւորուի մեր սի՛ն մեծամտութիւնը... Այսուհանդերձ, ի՞նչ կը կարծէք, բոլո՞ր ֆրանսացիները, բոլո՞ր անգլիացիները, բոլո՞ր գերմանացիները... անխտիր ուղղագրական սխալ թոյլ չեն տար: Անշուշտ, ո՛չ: Իսկ եթէ Դո՛ւբ, Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, պատասխանէք՝ այո՛, պիտի յաջորդէ մե՛ր պատասխանը՝ ո՞վ ըսաւ: Ազգի մը բոլո՞ր ներկայացուցիչները երաժիշտ են, բոլո՞ր խաւերը գրող են, արձանագործ, կոչկակար, վարսայարդար ... Երեւի թէ՛ այո՛, միայն մեզի՛ բնորոշ է զմեզ գիւրութեամբ վար առնելը...

Չափազանցման ոճը առաւել բնորոշ է գեղարուեստական լեզուին, գեղարուեստական մտածողութեան: Գիտական գործառական ոճը գործ չունի՝ անոր հետ: Գիտական ոճը չոր փաստի արձանագրումն է, թէեւ երբեմն ալ կրնայ ազդուիլ գեղարուեստական ոճի հնարանքներէն, բայց՝ իբրեւ համեմունք՝ չատ չխախտելով *գիտական ոճ* հասկացութեան սահմանները: Պէ՛տք է կամ ընդունելի՞ Է, եթէ, թրոչուն մը կրակելու համար թնդանօթ գործադրենք: Չափազանցումն ալ սահման պիտի ճանչնայ: Պէտք չէ՛ վիրաւորել ամբողջ ժողովուրդի մը մտաւորականութիւնը, որոնցմէ մէկն ալ դուք էք: Այդպէս չէ՞:

Լեւոն Միրիջանեան կը գրէ. «Կարելի է կտրուկ ասել՝ ո՛չ միայն հեշտ չէ, այլեւ անհնար է դա (իմա՛ Մ. Արեղեանի հեղինակած ուղղագրութիւնը-Գ.Բ.) սովորելը: Մեր ասածը շատերին կարող է տարօրինակ թուալ...»¹¹:

«Մատենքի վրայ կարելի է հաշուել այն մարդկանց, ովքեր կարող են գրել առանց սխալների: Մեծագոյն մասը նոյնիսկ ինքնակենսագրութիւն գրել չի կարողանում՝ թոյլ տալով այնպիսի անգրագիտութիւն, որը պատիւ չի բերում քաղաքակիրթ երկրի քաղաքացուն: Սա գիտեն բոլորը: Բայց որովհետեւ գրագէտ չլինելը պատուաբեր բան չէ, իսկ դա համընդհանուր երեւոյթ է, այս հարցի շուրջ լռութիւն է պահպանուում»¹²:

Մեզի համար ընդունելի չէ՛ այսպիսի խի՛ստ չափազանցումը:

11. Լ.Մ., էջ 9:

12. Լ.Մ., էջ 9:

Եթէ արեղեանական ուղղագրութեամբ սորված, ուսանած մեր ժողովուրդին մէջ «Մատենների վրայ կարելի է հաշուել այն մարդկանց, ովքեր կարող են գրել առանց սխալների», եթէ «Մեծագոյն մասը նոյնիսկ ինքնակենսագրութիւն գրել չի կարողանում», այդ երկիրը, տուեալ պարագային Հայաստանը, Գո'ւք կամ որեւէ մէկը ի՞նչպէս կրնայ կոչել *Քաղաքակիրթ երկիր*: Ձեր չարագորանքէն դժուար չէ եզրակացնել, թէ արեղեանական ուղղագրութեամբ կրթուած խորհրդային եւ արդի անկախացեալ Հայաստանի ողջ մտաւորականութիւնը անգրագէտ է կամ թերուս: Անոր գրաւոր խօսքը, ուղղագրական տեսակէտէ, շատ է սխալաշատ: Հրատարակւած գրաւոր խօսքը (գիրքեր, մամուլ...) գրուած է անգրագէտ կամ կիսագրագէտ մարդոց կողմէ, որովհետեւ այդ գործը կ'իրականացնէր, այսօր ալ կ'իրականացնէ մտաւորականութեան բաւական հոծ բաղմունքին մը: Անոնցմէ, ըստ Ձեզի, «Մատենների վրայ կարելի է հաշուել այն մարդկանց, ովքեր կարող են գրել առանց սխալների»:

Մէ'կ ձեռքի մատները նկատի ունի յարգելի հեղինակը, թէ' երկու: Հետաքրքրական պիտի ըլլար, եթէ բերէր առաւելագոյնը՝ այն տասը երջանիկներուն անունները, որոնք կրնան անսխալ գրել: Եթէ անգամ ոչ թէ առարկայական, այլ փոխարեքական իմաստով գործածած է մատներուն քանակը «շատ սակաւ, անչափ քիչ...» իմաստներով, կարելի էր բերել անոնց անուանացանկը: Ի հարկէ, այդ հնարաւոր չէ, քանզի անոնք այդքան ալ չնչին թուաքանակ չեն կազմեր նոյնիսկ այսօրուան Համեմատարար սակաւամարդ Հայաստանի մէջ:

Անբեկանելի չեչտով այս չարագորանքը վիրաւորանք է ամէն մէկ իրապէս կիրթ մարդուն եւ մեր հայրենիքի կրթական ամբողջ Համակարգին հանդէպ: Մենք այս չենք ընդունիր: Այլ խնդիր է, թէ այսօր ալ դեռեւս գործող ուղղագրութիւնը չեն կրցած ինչպէս որ հարկն է սորվիլ, յաղթահարել ոմանք կամ նոյնիսկ՝ շատեր: Ինչպէս քիչ վերը ըսինք, ատոր պատճառները ո'չ թէ միայն արեղեանական ուղղագրութեան, այլ նաեւ բազմազան այլ պատճառներուն մէջ:

Ձեզի հետ միասին, Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, մենք ալ ապրինք երազային երջանիկ պահ մը, թէ Հայաստանի Հանրապետութեան Նախագահը այսօր, իր դարակազմիկ հրամանագիրով, կը հաստատէ, կեանքի կը կոչէ մեր երազը՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձը հայոց կեանքէն ներս, եւ մոռացութեան գիրկը կ'իյնայ արեղեանական ուղղագրութիւնը: Տացէ՛ Աստուած: Ի՞նչ կը կարծէք՝ այդ պարագային արդի գործող ուղղագրութեամբ սորված, ուսանած հայերը առանց բացառութեան, Մեսրոպեան ուղղագրութեան տեսակէտէ, պիտի կարողանան անթերի' գրել: Մենք ասո՛ր ալ չենք հաւատար: Ձենք հաւատար' յենուելով անգամ մեր կենսափորձին եւ Հայ Սփիւռքին մէջ, որոշ ընդմիջումներով, տասներկու տարիներու զիտամանկավարժական աշխատանքային փորձին վրայ: Գոնէ այստեղ, փառք Աստուծոյ, մեր եւ Ձեր երազած *Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ* է, չէ՞ գրական արեւմտահայերէնի ուսուցումը: Իսկ մենք, Հայ Սփիւռքին մէջ, ընդհանուր առմամբ, դասաւանդած ենք «գրարար», «արեւմտահայերէն», «հայ գրականութիւն», «ազգային պատմութիւն», «ոճաբանութիւն» նիւթերը:

Հայ Սփիւռքի ցանկացած գաղթօճախի Ձեր կամեցած հայկական դպրոցը կամ վարժարանը եթէ հետադօտէք մեզի հետաքրքրող հարցին առնչութեամբ, ի՛րապէս մատներու վրայ կարելի պիտի ըլլայ հաշուել հայ լեզուն անկեղծօրէն, սըր-տանց սիրող եւ խանդավառութեամբ սորվող, ուղղագրութեան տեսակէտէ քիչ թէ շատ տանելի կիրթ հայորդիներ: Կան նրբացուցիչ շատ ու շատ դէպք յանցանաց-ներ:

Այսօր Հայ Սփիւռքի նոյնիսկ պետական կարգավիճակ ստացած Հայկական դպրոցներուն մէջ *գրական արեւմտահայերէնը*, անով դասաւանդուող նիւթերը (*Հայ գրականութիւն, Հայ մատենագրութիւն, ազգային պատմութիւն, կրօն*) Հայ դպրոցականները կը սորվին իբրեւ սիրողական նիւթ: Աւելցնենք նաեւ կիրթ արեւմտահայերէն խօսող ընտանիքներու, միջավայրի չափազանց խիստ պակասը, անհրաժեշտ ե՛ւ որակով, ե՛ւ քանակով դասագիրքերու, ուսուցիչ-ուսուցչուհիներու ահաւոր պակասը կամ ընդհանրապէս չգոյութիւնը, խառն ամուսնութեամբ ընտանիքներուն թիւի աստիճանաբար աճումը եւ այլն:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին, Պատրիարքարանները, Ազգային պատկան մարմինները, ի պատիւ իրենց, կ'ընեն ամէն ինչ, նոյնիսկ՝ անկարելին՝ Հայ մանուկը Հայ մեծցնելու, իբրեւ Հայ կրթելու, դաստիարակելու համար: Թէեւ ամէնքըն ալ կը հասկնան, կը գիտակցին, թէ՛ ըրուածը գետի հոսանքին ընդդէմ լողալ է, բայց մարդիկ կ'ընեն ընելիքը առաւելագոյնս:

Ձեռք հաւատար նաեւ, թէ՛ այսօր գործող ուղղագրութիւնը անյաղթահարելի է:

Մեսրոպեան ուղղագրութեան անցնիլը անհրաժեշտ է առաւելապէս գիտական տեսակէտէ, նամանաւանդ՝ Հայոց բառերուն, բառարմատներուն աղաւաղումը վերացնելու, հետեւաբար՝ բառին ճիշդ ձեւը եւ իմաստային ճշգրտութիւնը վերագրտնելու համար:

Որեւէ լեզուի լեզուաբան, որքան ալ քանքարաւոր ըլլայ ան, ո՛չ թէ չ'ուզեր, այլ կարելի՛ չէ, Հնարաւոր՝ չէ, որ կարենայ քերականական օրէնքներով համակողմանիօրէն եւ անմնացորդ համակարգել տուեալ լեզուին ուղղագրական կանոնները: Դեռ չխօսի՛նք լեզուական զանազան ա՛յլ երեւոյթներուն մասին: Ողջ, խօսող լեզուն մի՛շտ ալ պատմական զարգացման, փոփոխման իր գործընթացին մէջ կը գտնուի՝ հազար ու մի հանգամանքներով պայմանաւորուած: Հայերէնն ալ լեզու է իր գրական երկու տարբերակներով՝ գրական արեւելահայերէնով եւ գրական արեւմտահայերէնով: Ինչ խօսք, Հնարաւոր համակարգումները անհամեմատ կը դիւրինցնեն լեզուի մը ուղղագրութեան ուսուցումը: Ուրեմն, ինչպէս ամէն բան, ուղղագրութիւնն ալ պէտք է յաղթահարուի հանապազօրեայ անդադրում աշխատանքով՝ ինչ անուան տակ ալ ներկայացուի, ինչպիսին ալ որ ըլլայ այն: Վե՛րջապէս, ո՞ր գիտելիքը այդպէս ձեռք չի բերուիր, ո՞ր մարդ արարածը այդ ճամբով չի զարգանար:

Բոլորովին ա՛յլ բան է, թէ՛ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը աւելի գիտական է, ազգային, աւանդական.... Հետեւաբար, ինչո՞ւ չքնադը թողած՝ որդեգրել լաւը: Ա՛յս պահանջը մեզի համար միանգամայն ընդունելի է:

Տիար Լեւոն Միրիջանեան կը գրէ, թէ արեղեանական ուղղագրութիւնը թէեւ կը հրամանագրուի 1922 թուականի Մարտ 24-ին, բայց «....պաշտօնապէս ուժի մէջ մտաւ ժամանակահատուածային աստիճանակարգով, որի առաջին փուլն սկսուեց 1922 թ. Ապրիլ 1-ից:....

Դրանից աւելի քան երկու տարի անց, 1924 թ. Դեկտեմբեր 20-ին, Հայաստանի Երկրորդ Հանրապետութեան առաջին Նախագահ Ալեքսանդր Մեանսիկեան իր նամակներից մէկում անկեղծօրէն գրել է. «*Ներքեցէ՛ք պահպանողականութեանս. մինչեւ այսօր, ի ցաւ, չեմ սովորել կարգին գրել նոր ուղղագրութեամբ*»: Այս տողերի արանքում նշմարելի է նոր ուղղագրութիւն կոչուածին հանդէպ որոշակի, բայց քաղաքական նկատառումով (Ժողկոմխորհի Որոշումը չէ՛ր կարող սրխալ համարուել) քողարկուած հեգնանք....»:

Չէր կարողացել եւ չէր էլ կարողանայ սովորել, թէկուզ հարիւր տարի էլ ապրէր: Գրագէտ մարդը (նա ո՛չ միայն Լազարեան ճամբարանում էր ուսանել, այլեւ արհեստավարժ գրականագէտ էր) չի կարող արեղեանական խեղագրութիւնից զլուխ հանել¹³»:

Պրն. Լեւոն Միրիջանեանի այս ենթադրութեան եւ եզրակացութեան հետ միանգամայն համամիտ ենք: Սակայն մենք խիստ կը կասկածինք, թէ ինք մեզի հետ համամիտ ըլլայ, եթէ ըսենք՝ նոյնը պիտի կրկնուի, եթէ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, արդար իրաւունքով, փոխարինէ այսօր գործող արեղեանական ուղղագրութիւնը: Ահա թէ ինչո՞ւ մենք խիստ, չա՛տ խիստ մտահոգ ենք, որքան ալ կը ցանկանք Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձը:

Մեր ուսանելու տարիներուն հանդիպած, զրուցած ենք քանի մը տարեց մարդոց հետ, որոնք սորված, կրթուած էին Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ: Մեր զարմանքը սահման չունէր, երբ կը տեսնէինք, թէ ինչպէս իրենց կեանքի գրեթէ վերջալոյսին անոնք կը գրէին Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ: Կը հեզնէին՝ արեղեանական ուղղագրութեամբ որոշ բառեր գրելու ատեն: Երկրորդ՝ այդ ծերունիները ի՞նչ զեղեցիկ ձեռագիր ունէին, որովհետեւ ոչ թէ ձեւական, այլ ի՛րապէս *վայելչագրութիւն* սորված էին իրենց դպրոցական ուսումնառութեան առաջին իսկ տարիներէն:

Լուրջ նպատակը լրջագոյն վերաբերմունք, սէր եւ սկզբունքայնութիւն կը պարտադրէ եւ ոչ թէ մատներու արանքէն նայիլը ամենուն եւ ամէն ինչին վրայ:

Ակնարկուած ծերունիներուն հետ կապուած այս յիշողութիւնն ալ եղաւ մեր յենակէտերէն մէկը մեր հետեւեալ եզրակացութեան համար. «.....սերունդներ, սերունդներ չկրցան ընկալել նոր ուղղագրութիւնը, դարձան խրօրինակ անգրագէտներ ու այդպէս ալ անցան աշխարհէն: Նոր սերունդները, նոյնիսկ մինչեւ մեր օրերը, այդքան սորվելէն եւ ուսումնառութենէն ետք, չեն կրնար կատարեալ տիրապետել արեղեանական ուղղագրութիւնը¹⁴»:

Այս արձանագրելով հանդերձ՝ մենք համոզուած ենք, թէ Հայագիտութեան կադին, Հայ մշակոյթի հօրագոյն սիւներէն մէկը՝ Մանուկ Արեղեան ո՛չ թէ գիտակցաբար կամեցած է գրական Հայերէնի ուղղագրութեան մէջ չփոթ ստեղծել, այլ ազնիւ միտումով ուղիներ փնտռած է՝ գրական Հայերէնի ուղղագրութիւնը պարզեցնել՝ Հայազն սերունդին ուսումնառութիւնը հեշտացնելու նպատակով: Ըսուածը կը փաստուի նաեւ անով, որ Մանուկ Արեղեան այդ մասին խորհած է եւ գործած Հայաստանի խորհրդայնացումէն բաւական առաջ: Ան, ըստ էութեան, չէ՛ր կարծած, թէ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը նորով փոխարինելը, տեսութենէն դուրս, իրական կեանքին մէջ կրնար ա՛յդքան դիմադրութեան հանդիպիլ եւ ժխտական արդիւնք տալ: Այլ հարց է, թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս կեանքի կոչուեցաւ արեղեանական ուղղագրութիւնը:

Մեր համոզումով աւելի մեղաւոր էր Արեղեանի ուղղագրութիւնը կեանքի կոչող ժամանակի Խորհրդային Հայաստանի համայնավարական կառավարութիւնը, քան Մանուկ Արեղեանը: Արդեօք իրաւունք ունի՞նք, սակայն, այդպէս մտածելու, եթէ անկողմնակալօրէն նկատի առնենք ժամանակի Հայաստանի անմխիթար վիճակը, ստեղծուած քաղաքական փակուղին: Այս ալ դեռ այլ հարց է:

Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը արձանագրած է հետեւեալ ուշադրաւ փաստը: 633 թուականին Կարնոյ մէջ կը գումարուի ժողով մը: Հայոց *եզր Ա. Փառաժնա-*

13. Լ.Մ., էջ 11:

14. Տե՛ս *Գէորգ Բաղդիշեան*, Վարդանանք եւ Վարդանանց Պատերազմը եւ Մտորումներ Թարգմանչաց Տօնի Առիթով, Գաւհիթ, 1999, էջ 13:

կերտցի կաթողիկոսը գիտակցաբար կը ստորագրէ փաստաթուղթ մը, ուր Հայոց դաւանանքէն փոքրիկ զիջում մը կ'ընէ յոյներուն: «Հետագային սակայն Եզրի փոքրիկ զիջողութիւնն անգամ դատապարտելի նկատուեցաւ, - կը գրէ Մեսրոպ վարդապետ, - խստապահանջ Հայ վարդապետներու կողմէ: Ասոր համար, կաթողիկոսական գաւազանագիրքերու մէջ իր անունը չըջուած սկզբնատառով (ՉՅՐ) գրուած է (ընդգծումը մերն է-Գ.Բ.)¹⁵»:

Մենք ալ այդպէս վարուի՞նք Մանուկ Աբեղեանի անուան հետ: Ո՛չ: Ո՛չ որ իրաւունք ունի: Մենք պէ՛տք է սորվինք ի խորոց սրտի յարգել, գնահատել մեր ազգային մեծութիւնները: Զընդունելով հանդերձ անոնց ինչ-ինչ մերժելի կողմերը՝ յարգանքի մեր տո՛ւրքը պէտք է մատուցենք անոնց:

Տեսական (վարդապետական) աստուածաբանութեան համաձայն՝ անսխալական է միմիայն *Աստուած*: Մանուկ Աբեղեանը մարդ է... Ան ձեւով մը ինքնապաշտպանութեան կ'անցնի իր հետեւեալ տողերով, թէ իր նպատակը եղած է, որ պէսզի. «Ժողովրդական լայն խաւերի համար գրագիտութեան ուսումը հեշտանայ: Ուղղագրութեան ռեֆորմը չի եղել Հին գրագէտների համար, որոնք միշտ դժուարութիւն կը կրեն նոր ուղղագրութիւնից, այլ ապագայ գրագէտների համար, որոնք ինչպէս սովորեն, այնպէս էլ կը կարգան»¹⁶:

Պատուաւրժան Պրն. Լեւոն Միրիջանեան չ'ընդունիր Մանուկ Աբեղեանէն քաղուածաբար բերուած այս տողերը ի՛ր պատճառաբանութեամբ: Մանուկ Աբեղեանին այս տողերը մեր համոզմամբ մերժելի են, որովհետեւ ի՛նչ ընէին Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ սորվածները: Ի՞նչպէս կասեցնէին սերնդափոխութեան գործընթացը, որպէսզի մնային միայն այն Հայ մանուկները, որոնք, առաջին անգամ դպրոց յաճախելով, իրենց ուսումը պիտի սկսէին արեղեանական ուղղագրութեամբ: Հապա ընտանիքն՝ որ, միջավայրը, հասարակութիւնը՝ ամբողջութեամբ վերցուած.... Քանի՜ սերունդներ պիտի յաջորդէին իրարու, մինչեւ որ ասպարէզին վրայ մնային նոր ուղղագրութեամբ սորվածները ե՛ւ դպրոցներէն ներս, ե՛ւ ընտանիքներուն մէջ եւ այլն: Ըսելը թերեւս ինչ-որ չափով դիւրին է: Անգամ մը եւս յիշենք յայտնի արտայայտութիւնը՝ կրակը ինկած տեղը կ'այրէ....

«Մեծահանճար Մեսրոպ Մաշտոցի կերտած ուղղագրութիւնը, - կը գրէ Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, - այսօր էլ, իր ստեղծումից 1600 տարիներ անց, անթերի ծառայում է Սփիւռքի Հայութեան: Դրանից էլ՝ այն իրողութիւնը, որ սփիւռքահայերի լեզուաինմացութիւնը կատարեալ է (ընդգծումը մերն է-Գ.Բ.)¹⁷»:

Մեր բարեկամը՝ Լեւոն Միրիջանեան, եթէ *լեզուաինմացութիւն* ըսելով՝ նկատի ունի առօրեայ կեանքին մէջ սփիւռքահայը ինքզինք եւ աշխատանք գտնելու, ընտանիքին հանապազօրեայ հացը կարենալ հայթայթելու համար, միջավայրին, կեանքին իսկ թելադրանքով տարբեր լեզուներով խօսիլ կարենալը, մի'անգամայն արդարացի է, ընդունելի: Եթէ այդպէս չըլլայ, կորսուած է հայը՝ իւրաքանչիւրն իր գաղթօճախին մէջ: Օրինակ, այսօր Երուսաղէմի Թարգմանչաց Երկրորդական դպրոցի եւ ո՛չ մէկ Հայ աշակերտ կամ շրջանաւարտ չի կրնար մայրենի *արեւմտահայերէնով* գրել, կարդալ, խօսիլ այնպէս վարժ, յստակ եւ գրագէտ, ինչպէս անգլերէն, եբրայերէն (հրէերէն), արաբերէն, որ կը սորվին կամ սորված են նոյն դպրոցէն ներս: Թուարկուած օտար լեզուներուն համեմատ արեւմտահայերէնը խեղճ ու կրակ վիճակ մը կը ներկայացնէ:

15. Տե՛ս *Մեսրոպ Վարդապետ*, Հայ եկեղեցւոյ Պատմութիւն, Հ. Ա., Պէյրութ, 1965, էջ 115: Այս փաստը արձանագրած են նաեւ այլ հեղինակներ:

16. Լ.Մ., էջ 12:

17. Լ.Մ., էջ 9:

Բացարձակապես նույնն էր վիճակը 1984-1986 ուսումնական տարիներուն կիպրոսի Մեղզոնեան կրթական Հաստատութեան, Գաշիթի (Եգիպտոս) Նուպարեան, Գալուստեան Ազգային Վարժարաններուն մէջ 1996-1999 ուսումնական տարիներուն, երբ կը պաշտօնավարէինք այդ կրթական Հաստատութիւններէն ներս: Անգամ Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի մէջ, ուր կը պաշտօնավարէինք 2000 թուականէն մինչեւ օրս, նկատելի է օտար լեզուներու եւ յա՛տկապէս *անգլերէն* լեզուի նկատմամբ շատ տղոց Հակումը: Հո՛ս ալ պատճառը խի՛ստ պարզ է...

Ըսուածը կարելի է անվարան տարածել Հայ Սփիւռքի ցանկացած գաղթօճախի, ցանկացած ուսումնական Հաստատութեան վրայ: Այս ամենով Հանդերձ, օտար լեզուներու իմացութիւնը, մօտաւորապէս իննսուն առ Հարիւրին մէջ, առաւել առօրեական-խօսակցական լեզուի մակարդակ է, քան ի՛րապէս կիրթ, յղկուած եւ ուսանելի, Հետեւաբար՝ նախանձելի լեզուական մակարդակ, լեզուական ոճ:

Վերոյիշեալ տեսանկիւնէն եթէ նայինք խնդիրը, սփիւռքի Հայ դպրոցներուն վիճակը ինչ-որ տեղ բարւոք է: Աշակերտը, եթէ խեղճ է *Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ* դասաւանդուող արեւմտահայերէն լեզուի եւ Հայերէնով դասաւանդուող նիւթերուն իմացութեան մէջ, որ անշո՛ւշտ արդարացում չունի եւ չի՛ կրնար ունենալ, գոնէ քանի մը օտար լեզուներու շատ թէ քիչ իմացութեամբ կրնայ ճամբորդել դէպի երկրագունդի տարրեր կէտեր, կրնայ տեղ մը աշխատիլ՝ առանց լեզուական զգալի խեղճութիւն կրելու:

Ինչպիսի՞ն է Հայաստանի դպրոցներուն վիճակը: Քանի՞ աշակերտ (այստեղ նկատի չառնենք դեռ *Հայերէնը*) կրնայ իր դպրոցէն ներս բազմաթիւ տարիներ իրեն դասաւանդուած *ռուսերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն* եւ այլ լեզուները (նայած թէ այս կամ այն դպրոցին մէջ ո՞ր օտար լեզուները կ'ուսուցանին), անոնցմէ գոնէ մէկը, թեկուզ եւ գործնական չափանիշներով, տիրապետած կ'աւարտէ դպրոցը: Այս կապակցութեամբ նկատի ունինք նաեւ անոնց մասնաւոր ուսումնառութիւնը: Ուրեմն, կրթական Համակարգին, գործադրուող ուսուցման մեթոդներուն մէջ կան լո՛ւրջ թերութիւններ:

Համաձայն յարգարժան Պրն. Լեւոն Միրիջանեանի՝ ոչ միայն դպրոցի աշակերտները, Համալսարաններուն, ինսթիթիւթներուն ուսանողները, այլեւ անոնց ուսուցիչներն ու դասախօսները, գիտութեան եւ արուեստի բոլոր մարդիկ կա՛մ ընդհանրապէս, կա՛մ մեծաւ մասամբ, *Հայերէնի ուղղագրութեան տեսակէտէ*, անզրագէտ են: Հետեւաբար, այլեւս ի՛նչ խօսք կրնայ ըլլալ Հայերէնի եւ այդ Հիմքին վրայ՝ օտար լեզուներու կամ լեզուի իմացութեան մասին: Այս ամէնի մեղաւորն ալ արեւդեանական ուղղագրութիւնն է: Հապա ասո՞ր ինչ բնէք: Ո՛ւր Հասանք...

Մենք աւելի Հակուած ենք կարծելու, թէ Պրն. Լեւոն Միրիջանեան *լեզուա-իմացութիւն* ըսելով, նկատի ունի սփիւռքահայութեան՝ արեւմտահայերէնի իմացութիւնը: Ան, ինչպէս տեսանք քիչ վերը, կը գրէ.>... *սփիւռքահայերի լեզուաիմացութիւնը կատարեալ է*: Երանի՛, Հազար երանի այդպէս ըլլար: Ձեր եւ մեր ուզածը ի՛նչ է, եթէ ոչ՝ այդ: Սիրելի Լեւոն Միրիջանեան, Ձեր երազանքը, որ այսօր անհասանելի երազ մըն է ցաւօք, միամիտ-միամիտ իրբեւ իրականութիւն կը ներկայացնէք՝ *կատարեալ* ածականն ալ որպէս ստորոգելիական վերադիր գործածելով:

Դուք Հաւանաբար լսած էք սփիւռքահայ *կարգ մը* մտաւորականներու զոց խօսքը (երբեմն՝ ճարտասանական մակարդակով՝ պերճ, ազատ, անկաշկանդ, սահուն, տրամաբանական եւ լեզուական չղթայի Համահունչ Համաձայնութեամբ): Հոգիով, զգացումով եւ միտքով բարձրաճճ խօսքը, յատկապէս զոց, վառվռուն

խօսքը Աստուծոյ մեծ շնորհ է: Այն, ինչպէս մեծ զանձերը, խիստ սակաւ մարդոց կը տրուին: Եթէ մէկդի դնենք մեծ թիւ չկազմող այդ բացատրիկները, եւ վար իջնենք բարձրաժողով արեւմտահայերէնի մակարդակէն, սրբագրենք նաեւ *Հնչին* բառը, իրական, տիրող վիճակը ոչ թէ *կատարեալ է, այլ չափազանց մտահոգիչ, երբեմն՝ նոյնիսկ ողբերգական*: Ըստածը կարելի է խմբաւորել երկու կէտերուն շուրջ՝

1. Որոշ գրողներ, արուեստագէտներ խմբագիրներ, ուսուցիչներ, հոգեւորականներ..., արեւմտահայերէնը կը տիրապետեն (եթէ կը տիրապետեն) առաւելապէս գործնականօրէն եւ ոչ թէ լեզուի քերականական համակարգի փայլուն կամ գոնէ տանելի չափով իմացումով:

2. Տարբեր շերտերուն պատկանող մնացեալ սփիւռքահայերուն արեւմտահայերէնի իմացութիւնը կը տատանուի մէկ երկու բառ հազիւ կապկպելէն եւ առօրեական, առտնին խօսակցական կցկտուր լեզուին միջեւ՝ օտարաբանութիւններով աղլցուն: Եթէ նկատի չառնենք սփիւռքեան պայմանները, որոնց մասին վերը արդէն որոշ բաներ գրած ենք, եւ այս իրավիճակը գնահատենք անաչառօրէն, խեղճ ու կրակ, անմխիթար կացութիւն մը կը պատկերուի մեր եւ Ձեր առջեւ: Դեռ առջիմ ասո՛ր ալ փառք: Ուզենք թէ չուզենք, Պրն. Միրիջանեան, մենք կանգնած ենք ոչ ցանկալի փաստի առջեւ: Այս է իրականութիւնը:

Իւրաքանչիւր գաղթօճակի մէջ ծնած, ապրած հայը կը խօսի (եթէ կը խօսի) հայերէն՝ իր ծննդավայր երկրին լեզուէն մինչեւ ուղն ու ծուծը ազդուած: Կը յիշէ՞ք, թէ հայերէն ի՞նչպէս կը խօսէր մեծ քիթիսցին՝ Ուիլլիամ Սարոյեան: Բայց ա՛ն մեղաւոր էր: Ո՛չ: Ո՛չ թէ մեղաւոր, այլ յանցաւոր էին եւ այսօր ալ են ա՛յլ պարագաներ:

Նոյն վիճակին մէջ կը գտնուի նաեւ արդի՝ սփիւռքի երիտասարդներուն բացարձակ մեծամասնութիւնը, որ քիլոմետրերով հեռու է *հայերէնէն, բայց ո՛չ հայութենէն*: Ի՛նչ Մեսրոպեան ուղղագրութիւն, ի՛նչ արեւմտահայերէն: Հացի խնդիր դարձած է գրեթէ ամէն ինչ:

Այսօր սփիւռքին մէջ, ընդհանուր առմամբ, անգամ յիշեալ որակի այդ հայերէնը խիստ նեղ չըջանակի կամ չըջանակներուն մէջ կը գործածուի: Աւելին, Փրանսայի, Թուրքիոյ, Մերձաւոր Արեւելքի, Ամերիկայի մէջ... հայերէն խօսող, անկախ որակէն, Ձեր խօսքերով՝ մատներու վրայ կարելի է համրել նոյնիսկ ընտանեկան յարկէն ներս: Մեղաւոր է հայը: Ո՛չ միշտ:

Ձէ՞ք ապչելու, Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, եթէ ըսենք, թէ Միացեալ Նահանգաց որոշ քաղաքներու *հայ քաղաքացիներ* այսօր կը պահանջեն, որ հայոց Պատարագը եկեղեցիներէն ներս անգլերէն մատուցուի, որպէսզի հասկնան:

Թուրքիոյ մէջ կրօնական արարողութիւնը կը կատարուի գրաբարով: Պատարագիչին քարոզը կը տրուի արեւմտահայերէնով: Այդ ժամանակ եկեղեցին կա՛մ կիսադատարկ կը դառնայ, կա՛մ քանի մը հոգիներ միայն կը մնան (անոնք, որոնք քիչ թէ շատ կրնան հասկնալ անգամ պարզունակ հայերէնով տրուած քարոզը): Նոյն քարոզը հայերէնէն անմիջապէս ետքը (կա՛մ նոյնութեամբ, կա՛մ յաւուր պատշաճի համառօտումներով) կը տրուի նաեւ թրքերէնով: Հայը կը լեցնէ եկեղեցին բերնէրերան: Պարզ չէ՞ ինչո՞ւ...

Սփիւռքահայուն լեզուաիմացութիւնը, նոյնիսկ ուղղագրութեան հայեցակէտէն, ի՛նչպէս կրնայ կատարեալ ըլլալ, երբ անյաղթահարելի եղած է եւ կը մնայ գրական արեւմտահայերէնի *եռաշարք քաղաձայնական համակարգը*՝ Հնչման եւ գրութեան տարբերութեան պատճառով: Այդ համակարգին *ձայնեղ* եւ *չնչեղ խուլ* քաղաձայնները կը գրուին տարբեր, բայց կը Հնչուին միանգամայն նոյն կերպ՝ *բ-փ = փ, գ-ք = ք, դ-թ = թ, ձ-ջ = ջ, ջ-չ = չ*: Ուրեմն,

կը գրեն	կը կարդան	կը գրեն	կը կարդան
բերան	փերան	փայտ	փայտ
զարուն	քարուն	քար	քար
Դանիէլ	Թանիէլ	Թոնիր	Թոնիր
ձմեռ	ցմեռ	ցորեն	ցորեն
ջուր	չուր	չամիչ	չամիչ

Նույլ բաղաձայներն ալ կը հնչուին ձայնեղ՝ պ = բ, կ = գ, տ = դ, ծ = ձ, ճ = ջ: Հետեւաբար, արեւմտահայերէնը գրութեամբ խուլ բաղաձայներ ունի՝, իսկ արտասանութեամբ, հնչումով՝ ոչ:

կը գրեն	կը կարդան
պանիր	բանիր
կատու	գաղու
տուն	դուն
ծառ	ձառ
ճանճ	ջանջ

Սփիւռքի կրթօճախներէն ներս պաշտօնավարող ո՞ր մանկավարժին աւանջները խլացած չեն աշակերտներուն այսպիսի հազարապատիկ հարցումներէն:

–Պարոն (օրիորդ, տիկին), այս բառը *ճանճի՞՞ ճ-ով պիտի գրենք, թէ՞ ջուրի ջ-ով*: Բառը *բա՞ց* չայով պիտի գրենք (նկատի ունին՝ չ գիրը), թէ՞ *գոց* չայով, այսինքն՝ ջ-ով եւ այլն:

Ինչ խօսք, յիշեալ եռաչարքի տառերուն արտասանութեան տեսակէտէ գիտականօրէն *բացարձակապէս ճիշդ է գրական արեւելահայերէնի հնչումը*: Գրական լեզուի այս տարբերակին մէջ, թէեւ ո՛չ բացարձակ իմաստով, ինչպէս կը գրուի, այնպէս ալ կը հնչուի: Արեւելահայերուն բախտն այստեղ բերած է: Կը թուի թէ ո՛չ ոք պիտի սխալի այս գետնի վրայ: Սակայն սխալողներ չկա՞ն...

Այս պարագային, ճիշդի կամ սխալի խնդիր չկայ: Կայ լեզուական աւանդոյթի հիմնահարց: Արեւելահայուն համար ի՛ր ուղղագրութիւնն է ճիշդ, արեւմրտահայուն համար՝ իրենք:

Սփիւռքը մեզի պարտադրուած է: Մե՛նք ենք կամ մեր հայրե՛րը, մայրե՛րը, քոյրե՛րը կամ եղբայրնե՛րը: Հարկ չկայ ըսելու, թէ Հայ Սփիւռքը մեր հոգին ու սիրտըն է, մեր արիւնն ու մեր ուրախութիւնն է եւ վիշտը: Սակայն հարկ կա՛յ, ա՛նպայման հարկ կա՛յ ըսելու, Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, թէ, *ընդհանրութեան մէջ*, սփիւռքահայերուն արեւմտահայերէնը նախ հայերէն թող ըլլայ հայո՛ւ մտածողութեամբ, որ չկա՛յ, եւ ատկէ ե՛տքը միայն խօսինք *կատարելութեան մասին*: Այսօրուան սփիւռքահայութեան արեւմտահայերէնը, լեզուն *բնա՛ւ ալ կատարեալ չէ*:

Լեւոն Միրիջանեան կը գրէ. «70 տարի շարունակ Նորհրդային Հայաստանը համարուել է համատարած գրագիտութեան երկիր, լոյս են տեսել հազարաւոր գրքեր՝ հազարաւոր տպաքանակներով, *ամէն տան մէջ ստեղծուել է անձնական գրողադարան, աճել է ընդհանուր զարգացածութիւնը, բայց լեզուաիմացութեան մակարդակը գնալով անկում է ապրել* (ընդգծումը մերն է-Գ.Բ.)¹⁸ »:

Ո՞վ բաժն է կամ կ'ըսէ, թէ «Համատարած գրագիտութիւն» ըսելով՝ պէտք է Հասկնալ ա՜նմիայման մասնագէտ լեզուարան, գրականագէտ, Հրապարակախօս.... Այո՛, այդ բառակապակցութեամբ պէտք է Հասկնալ նաեւ գոնէ նամակ մը, գրութիւն մը գրել, կարդալ, ստորագրել, այս իմաստով իր առօրեայ Հոգը Հոգալ կրցողէն մինչեւ մեր երազած Հմուտ մասնագէտները՝ լեզուարանները, գրականագէտները, արթիսթները, բանաստեղծները....

Բնակարաններուն մէջ ընտրանի գրականութեամբ անձնական գրադարան ունենալը նախ՝ գերագոյն Հաճոյք է, երկրորդ՝ պայման մըն է՝ այդպիսի ընտանիքներուն մշակութային ընդհանուր մթնոլորտի, զարգացածութեան մակարդակի եւ այլ յատկանիշներու նկատմամբ գնահատանքի եւ մարդկային Համապատասխան կեցուածք որդեգրելու Համար: Այս տեսակէտէ՝

1. Այո՛, Խորհրդային Հայաստանի մէջ Համեմատաբար չա՛տ քիչ ընտանիքներուն մէջ կը պակսէր գիրքը:

2. Աւելի տարածուածը՝ ընդհանուր հետաքրքրութեան Համար որոշ քանակի գիրքեր ունենալն էր:

3. Առաւել արժէքաւոր էին յատկապէս մասնագիտական գրականութեամբ Հարուստ անձնական գրադարանները, ուր կարելի էր գտնել նաեւ այլ ասպարէզներուն պատկանող ընտիր գիրքեր: Հո՛ս էր, որ գիրքը ի՛սկապէս կը ծառայէր իր նպատակին:

4. Խորհրդային չրջանի Հայաստանի մօտաւորապէս 1960-1980 թուականներուն սունկի պէս բազմացան մտաւոր կարողութեամբ ոչ փայլուն, բայց ստուերային ինչ-ինչ ճամբաներով Հարստացած կամ ինքզինքնին երեւելի Հարուստ կարծող ընտանիքները, որոնց բնակարանային թանկարժէք կահ-կարասիներուն բաղկացուցիչ տարրեր դարձան փառաւոր կազմերով, չքեղ հրատարակութիւններ, որոնց բովանդակութենէն անգամ գաղափար չունէին:

Աւելցնենք նաեւ չրջանային, գիւղական, քաղաքային մասսայական գրադարանները, որ կը սպասարկէին բնակչութեան:

Թուարկուածէն պարզ ու մեկին կը դառնայ, թէ գրադարան, այն ալ՝ անձնական գրադարան ունենալը գովելի է, խրախուսելի, բայց այս երեւոյթը ո՛չ միշտ կրնայ չափանիշ, Հիմք դառնալ ընտանիքի, մարդու զարգացածութեան, լեզուական իմացութեան մակարդակը պարզելու Համար:

Լեւոն Միրիջանեան կը գրէ. «Պատահական չէ, որ նոյնիսկ բարձրագոյն կրթութիւն ստացածներից քչերն են, որ կարողանում են խօսել գրական Հայերէնով, բառապաշարով, գրագէտ, անսխալ շարադրանքով: Իսկ ինչ վերաբերում է գրաւոր խօսքին, ապա այս մարզում դրութիւնն ուղղակի անհանդուրժելի է¹⁹ »:

Ինչո՞ւ: Այս Հարցումին պատասխանը մեծայարգ տիար Լեւոն Միրիջանեանին Համար ուրիշ է, իսկ մեզի Համար՝ այլ:

Տեսականօրէն՝ բարձրագոյն կրթութիւն ստացած Հայը, այն ալ Հայագիտութեան կեդրոն Հայաստանի մէջ, իր մասնագիտութենէն զատ, նաեւ կիրթ ու դաստիարակուած պէտք է ըլլար այնքան եւ այնպէս, որ հեռու-հեռուէն տարբերուէր ուրիշներէն ե՛ւ իր կեցուածքով, ե՛ւ լեզուի ու խօսքի մշակոյթով, ձեւով մը՝ նախանձելի տիպար դառնար միջավայրին Համար: Այդպէ՛ս էր կամ է՞: Հազարամէկերորդ անգամ՝ ո՛չ: Որո՞ւն յայտնի չէ, թէ Խորհրդային Հայաստանի բարձրագոյն դպրոցներէն չրջանաւարտներուն մօտաւորապէս ո՞ր մասը արդար քրտինքով իր նիշը կը ստանար: Մեզմէ իւրաքանչիւրը թող բարի ըլլայ՝ յիշելու գոնէ ի՛ր եւ ի՛ր

19. Լ.Մ., էջ 9:

Համակուրսեցիներուն վիճակը խնդրոյ առարկայ երևոյթի մասին: Այսօր ալ կացութիւնը նոյնն է եւ դեռ աւելի գէշ: Մանրանալու հարկ կա՞յ....

Ինչո՞ւ մոռնալ նաեւ այն մարդիկ, որոնք ոչ միայն Հայկական բարձրագոյն կրթութիւն ստացած են, այլեւ թէզեր գրած, գիրքեր գրած են, գիտական մեծ թէ պզտիկ աստիճաններու տէր են, բայց ի՞նչպէս կը խօսին ոչ միայն առտնին իրենց կեանքէն ներս, այլեւ Հեռատեսիլէն եւ ռատիոյէն: Է՛, ասոր պատճառը արեղեանական ուղղադրութիւնն է, ինչպէս կը կարծէ պատուարժան Լեւոն Միրիջանեան: Ամենեւին:

Այդպիսի մարդիկ, շատ կամ քիչ, յառաջացած են գիտութեան, արուեստի իրենց ընտրած բնագաւառէն ներս, սակայն չեն կրցած վեր բարձրանալ իրենց կենցաղային հոգերէն, լայն առումով՝ կենցաղային միջավայրէն, խօսակցական կամ բարբառային լեզուէն, առնուազն՝ անոնց ազդեցութենէն: Ասո՞ր մասին ի՞նչ պիտի ըսեն Պրն. Լեւոն Միրիջանեան եւ ուրիշներ:

Խօսակցական լեզուն, գլխաւորաբար բարբառները, անկասկած, եւս ազգային հարստութիւն են բազմաթիւ առումներով: Գրական լեզուն այդպիսի անձերու կամ անձնաւորութիւններուն համար գործնականօրէն կը դառնայ ոչ պարտադիր, արուեստական լեզուավիճակ մը: Անոնք կը մտածեն Հայերէնի իրենց բարբառային կամ խօսակցական տարբերակով, բայց կը ջանան արտայայտուիլ Հայոց լեզուի խօսակցական լեզուին գոնէ մօտ գրական Հայերէնով: Արդիւնքը կ'ըլլայ այն, որմէ իրաւացիօրէն կը գանգատին ե՛ւ Պրն. Լեւոն Միրիջանեան, ե՛ւ բոլորս, բայց ի՞նչ օգուտ: Գիտական այդպիսի տիտղոսաւորներէն կարելի չէ՝ սպասել ո՛չ միջին բարձրութեան, ո՛չ ալ՝ բարձրած գրական լեզուի գործածում: Համոզուելու համար Հեռատեսիլէն, ռատիոյէն ելոյթ ունեցողներուն ձեռքէն առէք, խնդրե՛մ, գրաւոր բնագիրը, որ յաճախ նոյնպէս մաքուր գրական արեւելահայերէն չէ, եւ անոնք թող խօսին *գոց՝ բերանացի*: Անմիջապէս ասպարէզ կ'իջնէ նոյնիսկ փողոցային մակարդակի Հայերէնը:

Մասնաւորապէս Հայ բարբառագիտական մասնագիտական գրականութեան մէջ բաւական վաղուց յստակ նշուած է, թէ Հայոց բարբառները կը բաժնուին երկու մեծ խմբակցութեան՝ արեւելեան խմբակցութեան պատկանող բարբառներ եւ արեւմտեան խմբակցութեան պատկանող բարբառներ: Պարզ է նաեւ, թէ Հասկնալիութեան տեսակէտէ իրենց խրթինութեամբ աւելի աչքի կը դարձնեն արեւմտեան խմբակցութեան բարբառները (Վանի, Արարկիրի, Մուսա Լեւան, Զէյթունի....): Այս բարբառները իրենց մահկանացուն գրեթէ կնքած են Հայոց Մեծ Եղեռնի պատճառաւ՝ ժողովուրդին մէկ մասը ջարդուելով, մնացորդացը տեղահանուելով իր Հայրենի տուն ու տեղէն: Այսօր եթէ կան յիշեալ խմբակցութեան բարբառներու բարբառակիրներ, Հատ ու կենտ վերջին մահկանանք, գրական արեւմտահայերէնին վրայ ազդելու առումով, վտանգ չեն սպառնար: Բացառութիւնները աննշան են:

Մեր գրական լեզուի այս տարբերակին վրայ մեծ է օտար լեզուներուն ազդեցութիւնը՝ որքան ալ տեղին անտեղի կը գոտանք, կը գոչենք Հայապահպանութիւն, ազգասիրութիւն եւ այլ կարգախօսներ:

Երկրորդ մեծ թշնամիներն են ուծացումը, Հայ գաղթօճախները զգալի արագութեամբ Հայաթափուիլը մարդոց բնական մահով կամ արտագաղթելով երկիրէ երկիր, գաղութէ գաղութ, խառն ամուսնութեամբ որոշ Հայեր իրենց ազգային պատկանելիութիւնը, լեզուն եւ ազգային կենցաղն ու մշակոյթը կորսնցնելը....:

Այս բոլորով Հանդերձ այսօր գրական արեւմտահայերէնը, դրական թէ ժխտական իմաստով, կարծես մրցակից չունի: Կը թուի թէ ո՛չ մէկ բարբառ կ'ազդէ անոր վրայ: Արդի՞ւնքը: Գրական արեւմտահայերէնով խօսողները կարծես թէ ի-

րարմէ՝ այնքան ալ տարբեր չեն խօսիր: Լեզուի բարբառային եւ խօսակցական տարբերակներուն ազդեցութիւնը խիստ աննշան է անոնց լեզուին վրայ: Հոսկէ ալ՝ քիչ մը զարգացած արեւմտահայը աւելի վարժ ու յստակ կը խօսի, քան արեւելահայ շատ ու շատ զարգացած մարդիկ:

Արեւելեան բարբառները, գրական արեւելահայերէնի խօսակցական տարբերակները աւելի *ակտիւ են*, ներգործող գրական լեզուին վրայ: Այս է պատճառը, որ սարդոստայնի մէջ ինկածի մը պէս արեւելահայն ընդհանրապէս, իսկ շատ մտաւորականներ մասնաւորապէս առայժմ չեն կրնար ազատիլ անոնց հիւսած ցանցէն:

Չամչնա՛նք ըսել նաեւ մերկապարանոց ճշմարտութիւն մը: Անհրաժեշտ մակարդակով կիրթ գրական արեւելահայերէնով խօսիլ փորձողները չա՛տ յաճախ կը ծաղրուին իրենց միջավայրէն՝ զանազան պիտակներ փակցուելով այդպիսի անձանց: Ուրեմն, մէկ բան է հետեւանքներուն մասին խօսիլը, մէկ ա՛յլ բան՝ անոնց պատճառները իրապաշտօրէն տեսնելը: Այս չի՛ նշանակեր, թէ մենք կ'արդարացնենք առկայ լեզուական անմխիթար կացութիւնը: Քա՛ւ լիցի: Իւրաքանչիւր մարդ պէտք է իր գործին իրական տէրը ըլլայ նախ եւ առաջ՝ ե՛ւ բանի՛ւ, ե՛ւ գործո՛ւ:

«Ինչի՞ց է, որ մարդիկ չեն կարողանում ազատագրուել քերականական սր-խալներէից, մի՞թէ չեն կարողանում սովորել իրենց մայրենի լեզուն, կամ գուցէ քիչ է որակեալ դասատուների ու դասախօսների թիւը:

Պատճառը բոլորովին այլ է:

Ուսուցանուող քերականութիւնը չափուած-ձեւուած է խորհրդային կամ արեւելանական կոչուած ուղղագրութեան վրայ: *Իսկ դա շատ հեռու է իսկական ուղղագրութիւն լինելուց: Դա խեղուած, շինծու, արհեստական մի բան է, որին շատ յարմար է գալիս խեղագրութիւն անուանումը*, -կը գրէ Լեւոն Միրիջանեան» (ընդգծումը մերն է-Գ.Բ.)²⁰»:

Անդրադառնա՛նք այս քաղուածքին՝

Ա. Բ. Հարցումներ: «Ինչի՞ց է, որ մարդիկ չեն կարողանում ազատագրուել քերականական սխալներից, մի՞թէ չեն կարողանում սովորել իրենց մայրենի լեզուն.....»: Նախ՝ պէտք չէ՛ ընդհանրացնել: Երկրորդ՝ հայ հասարակութեան այդ շերտին պատկանողներուն մէկ մասին վերաբերեալ կարելի է ըսել՝ այո՛, չեն ուզեր սորվիլ: Ըսենք այս առանց ինքզինքնիս կեղծելու, առանց ինքնախաբէութեան, առանց կեղծ հայասիրութիւն կամ ազգասիրութիւն խաղալու: Հայուն այդ խաւին մտածողութիւնը մօտաւորապէս հետեւեալն է՝ *Հայերէն կը խօսիմ, բաւական է: Հայերէնը ինծի հաց ու ջուր չի՛ տար:*

Այն ամէնը, որ մեզի կը տանջէ, կը գրենք, կը համոզենք, կ'ուզենք սորվեցնել՝ ատոնց հայեցի դաստիարակութիւն ու հայոց լեզուին հմայքին գէթ համտես ընել տալու համար, անոնց համար ձայն բարբառոյ յանապատի է: Ի՛նչ ազգ, ի՛նչ մայրենի լեզո՛ւ եւ նման այլ սրբութիւններ, այլ՝ *աթոռ, դրամ, փառք, վայելք.....*՝ արհամարհելով ամէն ինչ եւ ամէն բան: Համոզուելու համար չա՛տ խեղք է պէտք: Այլապէս ինչո՞վ, ինչո՞վ բացատրել համայնավարութեան տարիներուն հայ սերունդին զգալի մասը, նոյնիսկ դրամի ուժով, կը մտնէր ռուսական դպրոց (իրրեւ թէ ռուսական դպրոցներէն ներս ուսուցման որակը աւելի բարձր է եւ այլն):

Այդ շրջանին օտար լեզուներու ուսուցումը կը դիտուէր տեսակ մը բեռ դրպրոցին դասացուցակներուն մէջ: Ո՞վ ուշադրութիւն կը դարձնէր: Այսօր ինչո՞ւ 180 աստիճանով փոխուած է վերաբերմունքը դէպի օտար լեզուները:

Ինչո՞ւ իրաւաբանական բաժինին մէջ մէկ տեղի համար դիմորդներուն մըր-ցոյթը ապշեցուցիչ թիւերու կը հասնէր: Հիմա՛ ալ նոյն է կացութիւնը:

20. Լ.Մ., էջ 9-10:

Խորհրդային շրջանին ինչո՞ւ պատմության, տնտեսագիտության բաժիններ կը դիմէին չա՛տ ու չա՛տ երիտասարդ-երիտասարդուհիներ, քան անհրաժեշտ էր: Նորէ՛ն կրկնենք՝ *աթոռի, դրամի, փառքի, վայելքի...* Համար:

Ի՞նչ է, այդպիսիներուն համար Մեսրոպեան ուղղագրութեան ընդունումը մոգական ո՞ւժ պէտք է ունենայ: Ո՛րքան միամիտ, *ռոմանթիք* պէտք է ըլլանք՝ հաւատալու համար ասոր:

Նկատի առնենք, որ *ուղղագրութիւնը* քերականութեան այն բաժինն է, որ կը սորվեցնէ ճիշդ գրելու կանոնները, օրէնքները: Այն կապուած է *ուղղախօսութեան*, որ կը սորվեցնէ անսխալ խօսիլ: Ուղղագրութիւնը եւ ուղղախօսութիւնը փոխադարձաբար կը պայմանաւորեն միմեանց: Ատկէ զատ, ուղղագրութիւնը եթէ կապ ունի քերականութեան հետ, ուրեմն ան մաս կը կազմէ քերականութեան, ունի իր դերը լեզուի կառուցուածքի եւ այլ կարգի խնդիրներուն հետ: Այս չի՛ նշանակեր, սակայն, թէ լեզուի ամբողջ քերականական կառուցուածքի առանցքը ուղղագրութիւնն է: Ո՛չ: Քերականութեան ամէն մէկ բաժին ի՛ր ընելիքն ունի: Օրինակ՝

Մենք այսօր նկարելու ենք այս չքեղ պալատը:

Բերուած պարզ ընդարձակ նախադասութեան մէջ ընելիք ունի՞ն *Մեսրոպեան, արեղեանական* ուղղագրութիւնները: Ո՛չ մէկ ընելիք: Ուղղագրութեան երկու տարբերակներով ալ այս եւ այսպիսի հազարաւոր նախադասութիւններ կը գրուին նոյն կերպ: Եթէ որեւէ հայ նոյնիսկ ա՛յս կարգի քերականական երեւոյթներուն մէջ սխալներ թոյլ կու տայ, ինչո՞ւ, ի՞նչ իրաւունքով մեղադրել ուղղագրութեան այս կամ այն տարբերակը: Հետեւաբար, Պրն. Լեւոն Միրիջանեանին եզրակացութեան այն մասը, թէ վերոյիշեալներուն ամբողջ պատճառը այն է, որ «Ուսուցանուող քերականութիւնը չափուած-ձեւուած է խորհրդային կամ արեղեանական կոչուած ուղղագրութեան վրայ», ի՞նչպէս ընդունիլ:

Գ.Հարցում: «...գուցէ քի՞չ է որակեալ դասատուների ու դասախօսների թիւը»: Բարեկամաբար կը խնդրենք Ձեր համաձայնութիւնը, Պրն. Լեւոն Միրիջանեան՝ խմբագրելու համար այս նախադասութիւնը՝ յօգուտ Ձեզի եւ մեզի: Ձեր չարադրանքէն հրամայեալն պահանջով պէտք է հանել եղանակաւորող *գուցէ* բառը: Երկրորդ՝ նախադասութիւնը անհրաժեշտ է չարադրել ոչ թէ *հարցական*, այլ *հաստատական* երանգով: Ուրեմն, կ'ունենանք՝ «...քի՛չ է որակեալ դասատուների ու դասախօսների թիւը»: Այս պարագային հրաշալի կը պատշաճի աւետարանական հետեւեալ խօսքը. «Ձի բազումք են կոչեցեալք, եւ սակաւք՝ ընտրեալք» (Մատթ., ԻԲ, 14):

Մենք չենք ուզեր կասկածիլ Ձեր փորձառութեան: Բնա՛ւ: Շատ թէ քիչ ծանօթ ենք Ձեզ Ձեր գործերով: Միայն հարցնենք՝ Դուք տեղեակ չէ՞ք թէ՛ խորհրդային շրջանի, թէ՛ այսօրուան դպրոցներուն, բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններուն ներքին խոհանոցին բազմաթիւ ժխտական կողմերուն: Մենք կ'ընդունինք, թէ, ընտանիքէն ետք, կրթական համակարգն է ազգին դիմագիծը համակողմանիօրէն կերտողը: Եկուր տես որ՝ շահնուրեան հանճարեղօրէն ձեւակերպուած *նահանջը* այսօր, դժբախտաբար, նոյնքան արդիական է, որքան Շահնուրին «Նահանջը Առանց Երգի» հանճարեղ երկի տպագրութեան օրերուն (1929 թ.): Աւելցնենք, Մեծն Շահնուր իր օրերուն, եթէ նկատի ունէր միայն Հայ Սփիւռքին վիճակը, այսօր յիշեալ գիրքին մէջ մեզ հետաքրքրող խնդիրներուն առնչուող շահնուրեան ձեւակերպումները լիովի, առանց մնացորդի կը վերաբերին նաեւ մեր աչքի լոյս այսօրուան Հայրենիքին ընդհանրապէս եւ մասնաւորապէս՝

կրթական համակարգին: Հոս հպարտանալու խիստ քիչ բան կայ: *Մենք ցաւ ի սիրտ կ'արձանագրենք այս:*

Այսօր մեր դպրոցներուն մէջ կ'աշխատին շատ ու շատ ոչ թէ որակեալ (Ձեր գործածած բառն է) մանկավարժներ, բառիս նեղ ու լայն իմաստներով, այլ պատահական, տարրական գիտելիքի տէր բազմաթիւ մարդիկ: Մանկավարժութիւնը թէ' խորհրդային շրջանին, թէ' այսօր ոմանց համար (իսկ սա զգալի թիւ է) դարձած է ուրիշ գլուխին վրայ վարսայարդարութիւն սորվելու ասպարէզ կամ տաքուկ անկիւն մը: Այդպիսիք ունքը չի նկուն տեղ, աչքն ալ հետը կը հանեն: Հապա կաշա՞ղքը, մասնաւոր պարագելու համար իրարմէ աշակերտներ խել լը, ուրիշին քով մասնաւոր պարագողին հանդէպ քէն քէն լը, նիւր գիտակցաբար խիստ ցած դնել լը.... Զորն ասեմ եւ զորն խօստովանիմ....

Ինչ կը վերաբերի դասախօսներուն (անկասկած՝ ո'չ բոլորին), հոս լռենք: Թող իրենք խօսին, եթէ կրնան ազնուաբար խօսիլ: Միայն ըսենք՝ իրենց ուսանողները (որոշ տեսանկիւններէ) զիրենք շատ աւելի լաւ գիտեն, քան դասախօսները՝ իրենք զիրենք (յաճախ ամենէն յետին մանրութներով....):

Մանկավարժութեան խնդիրը լոկ գիտելիք տալը չէ: Գիտցած ըլլանք՝ ոմանք ա'յդ ալ չեն ըներ:

Հիմա նորէն հարցնենք՝ այստեղ ի՞նչ գործ ունի ուղղագրութիւնը:

Այն յոյսը, մտածումը, թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան անցումը պէտք է մեծ դեր խաղայ արեւելահայոց եւ արեւմտահայոց լեզուական մտածողութեան մերձեցման մէջ, թէ այս երկու հատուածներուն հայերը զիրութեամբ պիտի կարդան եւ հասկնան զիրար, կը կարծենք, թէ առաւելաբար երեւակայութիւն եւ բարի ցանկութիւն պիտի մնայ: *Ուղղագրութիւն փոխելը դեռ լեզուական մտածողութիւն, լեզուական կառուցումը, լեզուական աւանդոյթ փոխել չէ:*

Արդի գրական հայերէնի երկու տարբերակները, որքան ալ նոյն ակունքներէն բխած են, այնուամենայնիւ, ունին քերականական բաւականաչափ տարբերութիւններ: Անոնք կազմուած են տարբեր բարբառային հիմքերով, աշխարհագրական տարբեր հատուածներուն վրայ: Արդէն բաւական ժամանակ է, որ անոնցմէ իւրաքանչիւրը կ'անցնի զարգացման ի՛ր հունով, որքանով ալ անոնք, արեւակցա-կան տեսակէտէ, նոյն լեզուն են եւ, ինչպէս ըսինք, շատ ընդհանրութիւններ ունին:

Արեւմտահայուն եւ արեւելահայուն լեզուական մտածողութիւնն ալ շատ կողմերով նոյնը չէ: Հայոց գրական լեզուի երկու տարբերակներէն իւրաքանչիւրը, տարիներու ընթացքին ստեղծած է ի՛րեն առաւել բնորոշ լեզուական մշակութային աւանդոյթ: Այնպէս որ, ո'չ մէկ արուեստական փոխզիջում կրնայ ցանկալի արդիւնքի հասցնել:

Տեսականօրէն՝ յիշեալ տարբերակներէն կարելի է մէկ գրական հայերէն ստանալ, եթէ արեւելահայերը եւ արեւմտահայերը հրաշքով մը ապրին միասին, մէկ ընդհանուր տարածքին վրայ եւ այն ալ՝ բաւական երկա՛ր տարիներ:

Այս չի՛ նշանակեր, սակայն, թէ մենք այսօր որեւէ արժէք չենք տեսներ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերստին կեանքի կոչելուն մէջ: Ո՛չ: Քա՛ւ լիցի: Մենք եթէ այդպէս մտածէինք երբեք ալ կողմնակից չէինք ըլլար այդ զաղափարին: *Մենք, սակայն, կը տեսնենք եւ կուգենք տեսնել միայն այն, ինչ կարելի է եւ հնարաւոր տեսնել արեւելեանական ուղղագրութիւնը Մեսրոպեանականով փոխարինելուն մէջ: Ո՛չ աւելի, ո'չ պակաս:*

Մենք չենք կարծեր կամ մտածեր, թէ մեր այս մտորումները կրնան անթերի ըլլալ: Երբեք: Եթէ ամէն ոք այդպէս կարծէ, *բանավէճը, որ անպայման դեռ պէտք է շարունակուի*, կը վերածուի անարդիւնք տհաճ, գոհճիկ վէճի:

Առաւել քան համոզուած ենք, *թէ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը անխուսափելի է: Պէտք է ըրուի, սակայն, ամէն բան, որպէսզի այդ անցումը ըլլայ առանց արկածախնդրութեան, առանց մեծ ցնցումներու....*

ԳԵՈՐԳ ԲԱՂԴԻՇԵԱՆ